

GAUSZ ILDIKÓ

Tokaj és környéke 1564–1565 között, avagy elfelejtett „hadtudósítók” helyszíni jelentései*

Az 1500-as évek derekára Európa hadszínterré változott, a törökellenes küzdelmek és a vallásháborúk immár a mindennapok szerves részeivé lettek. A küzdelem egyik kiemelkedő fontosságú színtere a Habsburg Birodalom, benne a három részre szakadt Magyarország volt. Ilyen körülmények közé érkezett meg a protestáns Angliából Petrus Bizzarri és a katolikus Francia Királyságból Jean de Malmidy, akiknek Magyarországról szóló tudósításai rövidesen nyomtatott formában is napvilágot láttak.¹ E feledésbe merült régi írások „újrafelfedezésére” vállalkozik tanulmányunk.

Az 1564. esztendőben hazánkba látogató utazókat sorsfordító események fogadták. Júliusban elhunyt I. Ferdinánd király (1526–1564), akit I. Miksa (1564–1576) követett a trónon. A protestánsokat toleráló Habsburg Miksa figurája különös jelentőségre tett szert, akivel szemben a Habsburg-ház spanyol ágán uralkodó II. Fülöp (1556–1598) a protestáns blokk ellenpontját képviselte világhatalmával. Szeptember elején Báthory István, János Zsigmond váradi főkapitánya elfoglalta Szatmár várát, októberben Nagybánya városát. A kulcsfontosságú vár és a gazdag jövedelemforrást biztosító bányaváros elvesztését nem nézhette tétlenül az új uralkodó, ezért a Magyar Királyság területére küldte hadvezérét, a kortársak által is kiváló „hadtudósként” számon tartott Lazarus von Schwendit,² aki 1565–1567 között több sikeres hadjáratot is vezetett magyar területeken.³

* Köszönetet szeretnék mondani jelen tanulmányomhoz nyújtott elengedhetetlen segítségéért téma-vezetőmnek, Kövér Lajosnak (SZTE BTK), továbbá Forgács Tamásnak (SZTE BTK), Katona Csabának (MTA), Kees Teszelszkynek (Rijksuniversiteit Groningen), Pálffy Gézáknak (MTA) és Papp Sándornak (SZTE BTK).

¹ Bizarus, Petrus: *Pannonicum bellum sub Maximiliano II Romanorum et Solymano Turcarum Imperatoribus gestum*. Basileae, 1573.; Malmidy, Jean de: *Discours véritable de la grand'guerre qui est au païs de Hongrie entre Maximilian 2., esleu empereur des Romains, roy de Germanie, Hongrie & Bohême, & Jean Weivod, prince de Transylvanie allié & défendu de Soltan Soliman, empereur des Turcs. Ensemble les Monomachies, combats singuliers & manières de faire en la guerre des Hongres & des Turcs*. Paris, 1565.

² Nem is volt olyan könnyű megnyerni őt, hiszen korábban Ferdinánd császár több meghívását is elutasította: Pálffy, Géza: *Un penseur militaire alsacien dans la Hongrie au XVIe siècle: Lazare baron von Schwendi (1522–1583)*. In: Coutau-Bégarie, Hervé – Tóth, Ferenc (éd.): *La pensée militaire hongroise à travers les siècles*. Paris, 2011. 43. A magyar lovas és gyalogos hadiszabályzatok kidolgozása is az ő nevéhez fűződik, melynek köszönhetően az első magyar katonai hadbíró, Wékey Ferenc 1566-ban megkezdte tevékenységét. Szintén ő volt az, aki a II. Miksa szolgálatában álló Natale Angielini építőmesterrel megrajzoltatta az 1565-ös év hadieseményeit, amelynek egy példánya Francesco de Medici firenzei udvarába is eljutott, így fejtve ki jelentős hatást a magyarországi hadtérképészet fejlődésére. A hadakozás gazdasági hátterére is kiterjedt figyelme, hiszen az

Tűzfészek alakult ki Tokaj, valamint Szatmár, Munkács és Huszt körül, ám a különösen hideg tél⁴ tavaszig megvalósíthatatlannak mutatta a hadműveleteket. Több feljegyzés is született a 15–16. század fordulóján tapasztalt extrém hőmérsékletekről, a forró nyarokról és a rendkívüli hidegekről, sőt maga Schwendi is köztudottan szenvedett a magyar klímától.⁵ Az ország elmocsarasodott részein a víz volt az úr, amely melegben-hidegben egyaránt sok kellemetlenséget okozott.⁶ A várakozás helyett Schwendi és kapitányai – értesülve az erdélyi várak gyenge ellátásáról és a kis létszámú őrségéről – a támadás mellett döntöttek.

Tokaj várát 1530 és 1565 között a Serédi-család birtokolta. Serédi Gáspár, Ferdinánd császár felső-magyarországi kapitánya ötszög alakú bástyával erősítette meg a vár keleti oldalát. Ennek ellenére Szapolyai János kapitányai⁷ bevették az erőd egy részét, sőt, az 1538. évi váradi egyezmény alapján – zálogpénz fejében – megszerezték Tokajt és környékét. Serédi azonban ezt nem fogadta el, fegyvereseivel visszafoglalta a várat, majd unokaöccsét, Serédi Benedeket tette meg várkapitánynak, akinek halálával kiskorú fia örökölte e tisztelet, jóllehet gyámja, Németi Ferenc gyakorolta a tényleges hatalmat.⁸ Ez a művelt zsoldáríró

ő indítványára hozta létre Miksa a Szepesi Kamarát, melynek feladata a végvárak erőforrásainak utánpótlása volt. Alaposan rációfolt tehát a „Semmi Lázár” gúnynévre, amit a magyarok első felindultságukban adtak neki. További érdekesség, hogy Schwendi éppen sikeres tokaji hadjárata után vitte haza saját elzászi birtokaira és Kaysersberg városába a híres tokaji vesszőket. Ennek emlékért Őrzi Colmar főterén Schwendi szőlővesszőket tartó szobra és a vidék Tokay-Pinot Gris nevű minőségi bora.

³ Erről bővebben: Pálffy: *Un penseur militaire...* 47–53.; Pálffy Géza: *Egy meghatározó kapcsolat Európa és Magyarország között a 16. század második felében: Lazarus Freiherr von Schwendi (1522–1583)*. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi városa levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, 2003. 101–120.; Janko, Wilhelm Elder von: *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II*. Wien, 1871., illetve Istvánffy jellemzése: „... evocavitque ex Alsatia Lazarum Svendium, qui praeterquamquod magna optimarum literarum cognitione pollebat, pluribus etiam in bellis Caroli Quinti Imperatoris ordines duxisset, rebus praeclare gestis, famam pugnacis simul & cauti ducis erat consequutus.” In: Isthvanfius, Nicolaus: *Historia Regni Hungariae, post obitum [...] Matthiae Corvini regis [...] libris XXXIV*. Viennae, Pragae, Tergesti, 1758. 446.

⁴ „...horrida, & qualem a multis retroactis annis vix fuisse memorabant, asperrima hieme ...” In: Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae...* 446.; „...la grand'froidure, laquelle lors estoit merueilleusement aspre & presque incompatible ...” In: Malmidy: *Discours véritable...* 6. Erről bővebben lásd: Réthly Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig*. Budapest, 1962.; Rác Lajos: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. Szeged, 2001.

⁵ „Ráadásul német katonatársaihoz hasonlóan, nehezen szokta meg a magyarországi éghajlatot, és időközben többször hosszabb időre ágynak esett, ami nagyon megviselhette, hiszen később erre emlékezve úgy nyilatkozott, hogy a magyar hadszíntéren »egyetlen egészséges óram sem volt.«” In: Pálffy: *Egy meghatározó kapcsolat...* 107. Pálffy: *Un penseur militaire...* 45.

⁶ Ágoston Gábor: *Az iszlám erős védőgátja: Az oszmán hódítás és a magyarországi oszmán végvidék*. In: Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest, 2003. 61–76.

⁷ Perényi Péter és Bebek Ferenc a legmeghatározóbb személyek.

⁸ „Hic locus antea, duce Catiamero, & sumptibus Caesaris Ferdinandi, fuit occupatus, quem postea dono dederat cuidam Pannoniae regulo, ex familia Scheredorum, cum is esset egregia virtute, ac de ipso quam optime meritus. Cum autem hic fato concederet, filium reliquit parvulum, & infantem, cuius tutelam in arce habebat Franciscus Nemethus, qui antea tutor pueri, moxque tyrannus effectus, ad Transylvanum confugerat, sedque in eius fidem, & clientelam commiserat.” In: Bizarus: *Pannonicum bellum...* 13.

igazi „enfant terrible”⁹ volt! Előszeretettel fosztogatta a Ferdinánd-párti főurak birtokait, mi több, a szerencsi apátságot¹⁰ is erős várrá alakította át. 1562-ben a császár emberének, Perényi Gábornak sikerült visszazereznie Tokajt, 1563-ban azonban ismét Németi lett a vár ura,¹¹ aki stratégiai célponttá tette birtokait. Tokaj¹² tehát a Hegyalja kulcsává vált.

1564 végén a tokaji erődítmény egy belső és egy külső várból állt azon a ponton, ahol a Bodrog vize a Tiszába torkollott, mintegy szigetként ékelődve a folyók közé.¹³ A belső téglalap-építmény¹⁴ négyszöget zárt be a kerek bástyák összekötésében, így határolva a palotát és az ennek közepén álló kör keresztmetszetű öregtornyot. A külső várat különféle alakú és keresztmetszetű bástyák által körbehatárolt fal alkotta, amely az északi sarkon lévő négyszögű téglabástya¹⁵ kivételével feltehetően földből és fából épült.¹⁶ A belsővárhoz csatlakozott továbbá a már említett ötszögletű építmény, mintegy a külső vár falába ékelődve a tiszai

⁹ Spech Lajos: *Tisza Tokaj várossanak rövid leírása*. Tudományos Gyűjtemény, 4. évf. (1823) 17.; továbbá „...Németi [...] a vármegye székhelyére küldött katonáival az alispánt, a szolgabírákat és nemeseket elhurcoltatta, másokat megsebesített és megveretett. Azonkívül nagy mennyiségű bort küld rá a megyére s a felség alattvalóit kényszeríti azok elfogyasztására; a népet pedig Tokaj várának az erősítésére kényszeríti.” In: Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Nyíregyháza, 1992. 155.

¹⁰ „1558 Nemeti Ferencz a 'Ianos királ' fia hiue, bent Iacob hauanac hušadic napian Tokaibol ötšázad magaua meg veere a Nemeteket Szerencz alat, holot mid a két felől soc iambor vitézlő nepec hullanac el.” In: Székely István: *Chronica ez vilagnac yeles dolgairoi*. Krakkó, 1559.; Spech: *Tisza Tokaj várossanak rövid leírása*, 17.

¹¹ „Ez időtájban Németi Ferencz Tokajból, az erdélyi pártról, ellenkezik Petényi Gáborral a sárospataki úrral; és az lön a Tokaj vára megszállásának occasioja, hogy Németi Ferencz Perényi Gábort mind feleséggestül Vizsolytól fogva Füzér-váraig üzeté a tokaji haddal; kin Perényi Gábor meg búsván, császárhoz mene és arra bírá, hogy Tokajt megszállássá.” In: Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi történelmi adatok. Sepsi Laczkó Máté Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521–1624*. 3. köt. Kolozsvár, 1858. 19.

¹² „Dieshaus sehr wert und gar auf den Pass gegen Siebenbürgen auch so die mit wohl zugewinnen und sicher es zu veste gebaut mit gewalt abgenommen worden. Als anjetzo mit gottes hilf beschehen ist. Deme sei Lob und Dank in Ewigkeit ammen.” In: Sambucus, Johannes: *Situs et vera positio arcis Tokay ... anno MDLXV. febr. XI. expugnata et capta est*. Wien, 1565. [németül közli: Borbély Andor: *Adatok Tokaj vára helytörténetéhez*. Debreceni Szemle, 7. évf. (1933) 386–388.; latinul közli: Reusner, Nicolaus: *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad annum MDC bello militiaque gestarum narrationes illustres variorum, et diversorum*. Frankfurt, 1603.]; továbbá „... illud caput ...” In: Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae...* 447.; továbbá „Locus ipse natura munitur, iacetque in ipso fere aditu Transylvaniae.” In: Bizarus: *Pannonicum bellum*, 16.; „...Thokay qui est comme la clef de Transylvanie, ...” később „...qui est la clef du país de Hongrie, ...cette contrée, ditte, le paradis terrestre de Hongrie, ...” In: Malmidy: *Discours véritable...* 7., 12.

¹³ „Ea arx in peninsula sita, concursu amnium Tibisci ac Bodrogi, uno ab latere fossa ingens, propugnaculis, aggeribus, aliisque rebus in longum obsidium munita, si fortuna aequa fuisset.” In: Forgach, Franciscus: *Rerum Hungaricum sui temporis commentarii libris XXII. e MS. in lucem prodeuntes*. [Pozsony] Posonii – [Kassa] Cassovia, 1788. 281.

¹⁴ „...a vár magjául minden esetben igyekeztek szilárd kőépületet (templomot, udvarházat) választani.” Domokos György: *Ottavio Baldigara: egy itáliai várfundáló mester Magyarországon*. Budapest, 2000. 27.

¹⁵ „Erat propugnaculum validum materia exstructum ...” In: Forgach: *Rerum Hungaricum...* 282.

¹⁶ „Erat propugnaculum aliud e materia ac roboreis trabibus exstructum, terraque repletum, qualia fere in Pannonia ob laterum & calcis penuriam construi solent ...” In: Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae...* 448.

oldalán. A dupla vizesárok¹⁷ különleges biztonságot nyújtott az európai viszonylatban elavult technikájú erődítménynek, olyannyira, hogy *vero inexpugnabilis*-nek aposztrofálta Forgách Ferenc.¹⁸ E viszonyok eleve nehezítették a védők dolgát, ráadásul a Schwendi vezette császári-királyi csapatok legalább hatszoros túlerőben voltak a várvédőkkel szemben. Az 1565-ös esztendő elejének eseményeiről és Tokaj ostromáról számtalan forrás beszámolt, amelyhez megannyi ábrázolás is készült.¹⁹ A tucatnyi latin, német, francia, olasz nyelvű jelentés²⁰ mellett metszetek sora jelenítette meg az eseményeket.

A korántsem könnyen áttekinthető levelezések és a három országrész²¹ követmozgásai a gazdagon fennmaradt források nyomán részletesen feltárhatók. Schwendi 1565 februárjában sikeresen ostromolta meg a várat. Tokaj császári kézre kerülése az erdélyi védelmi politika válságát mutatta, amelyen nem segíthetett már az 1565 januárjában Kolozsváron megtartott rendi gyűlés²² sem, jóllehet itt jelentős pénzüsszegeket szavaztak meg János Zsigmond fejedelemnek. Az ostrom gyors sikeréből, a védők alacsony létszámából Schwendi levonta a tanulságot: ellenfelei felkészületlensége nyomán további várakat is megszerezhet. Így került sor Szerencs, Szentmárton, Bátor és Szatmár bevételére, amelyek közül ez utóbbi

¹⁷ „[interior arx] ... fossa et muro etiamsi valida ...” In: Forgách: *Rerum Hungaricum...* 282.

¹⁸ Forgách: *Rerum Hungaricum...* 281.; lásd még: Részszerinti beszámoló, hogyan zajlottak a tokaji elővár elfoglalásánál a dolgok, amik február 10-én történtek és mentek végbe in Ungarische Akten (UA). Allgemeine Akten (AA); Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA): „Ugyan fejedelmi rezidencia ez a Tokaj, és bizony felette erős végház. Ha német módra építenék, bevehetetlen lenne. Oly kedvesen fekszik ligetek között a vízparton, egyik oldalán hegyvel és erdővel, hogy ehhez fogható elidőzni való helyet még nem is láttam.” Közli Détsy Mihály: *A tokaji vár története*. Tokaj, 1995.; továbbá „Opportune autem contigit, ut magna tum glacie uterque fluvius rigeret, nec tamen is locus expugnari potuisset, nisi Caesariani nocturnis fossorum laboribus sibi aditum ad moenia paravissent.” In: Bizarus: *Pannonicum bellum...* 14.; továbbá „Quae flumina si resoluta glacie fluere incipiant, locum nulla arte, nullis viribus expugnabilem fore.” In: Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae...* 447.

¹⁹ Détsy: *A tokaji vár története*, 1995.; Szalai Béla: *Tokaj vár metszetes könyve*. Tokaj, 2004. Ezek alapján cáfolható Csorba Csaba következő szavai: „Tokaj 1565. évi ostromáról egyetlen – többekévéb hítelesnek látszó – látkép maradt fenn: a Zsámboky János-féle röplap ábrázolása, amelyet Bécsben, az Albertina grafikai gyűjteményében őriznek.” In: Csorba Csaba: *Várak a Hegyalján. Tokaj, Ónod, Szerencs*. Budapest, 1980. 59.

²⁰ Egyes beszámolók az enyészet tárgyává lettek: „Belli huius occasione Anonymum quaedam publicasse: Des Türckischen Keyzers Abfag – Brief an den Kayser Maximilianum, quae renunciationis epistola aliquando Bibliothecae Schmeitzelianae fuit particula, uti videre est ex eius Catalogi p. 15. Nro. XXVIII. Alium edidisse: Die Neue Zeitung und Bericht, wie Ihro Kaiserliche Maiestaet, und Ertzherzog Ferdinand, mit ihrem Kriegsvolck, von Wien nach Ungarn gezogen, und was sich bifs den 21 Augusti zugetragen, in 4°. Et tertium: Den Auszug etlicher Zeitungen, von der Kriegs – Handlung von Zigethen, und auch andern Orten in Ungarn, in 4°.” In: Haner, Georg Jeremias (Hrsg.): *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum, scriptisque eorundem antiquioribus, ordine chronologico digestis*. Vienna, 1774.

További források még arra várnak, hogy felfedezzék létezésüket. A Bécsi Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv) rendkívül gazdag Hungarica anyaga (Ungarische Akten, Allgemeine Akten) sok kincset rejteget még mindig, annak ellenére, hogy számos gyűjteményes kötet alapjául szolgált már.

²¹ Sőt, a lengyel király, Zsigmond Ágost követivel kiegészülve már négy érintett tábor.

²² Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel művelődésére*. 1. köt. Pest, 1866. 351.; Kővári László: *Erdély történelme. A Zápolyák kora*. 3. köt. Pest–Kolozsvár, 1860. 180.

különösen érzékenyen érintette a fejedelmi tábornokot.²³ Szatmárt ugyanis Báthory István váradi kapitány tartotta kezében, aki miután értesült az erődök sorozatos elvesztéséről és látta, hogy a Szamos vízének befagyása is ellenükre van, leromboltatta és felgyújtatta a várat, majd embereivel Váradra vonult.²⁴ A császári hadak közeledtével Báthory György feladta Erdődöt, Csehet és Kővárat, Nagybánya pedig Schwendi emberének, Balassa Menyhértnek közeledtével önként behódolt. A császári-királyi csapatok gyors sikereit követően a megrettent fejedelem és köre megegyezést keresett a bécsi udvarral, ezért a legbizalmasabb embereket, Báthory Istvánt és Niezowski Szaniszlót küldték az általuk részletesen kidolgozott, sok engedményt tartalmazó békefeltételekkel²⁵ először Schwendihez Szatmárra. Így jött létre 1565. március 13-án a szatmári egyezmény, amelynek értelmében János Zsigmond minden eddigi törekvését feladta, és kinyilatkoztatta, hogy ha Miksa pártfogásába veszi, elfordul I. Szulejmántól (1520–1566), és fegyvert fog ellene, amiért cserébe a Tiszán inneni területeket kérte haláláig. A tisztának látszó helyzetet bonyolította, hogy eközben visszaérkezett Bekes Gáspár, a fejedelem Konstantinápolyba küldött követe, aki az oszmán támogatásról biztosítva urát meggyőzte, hogy a kedvezőtlen békekötést tekintse semminek, és újabb követelésekkel álljon Bécsben Miksa elé. Az éppen erdélyi követként Bécsben tartózkodó Báthory István a császár haragjának áldozatául esve fogságba került. Bekes és Báthory ettől kezdve gyűlölte egymást,²⁶ sőt Báthory elvesztette János Zsigmond korábbi bizalmát.²⁷ Azonban nemcsak Báthoryt vették őrizetbe, hanem a fejedelem Báthory után küldött bizalmasát, Kendi Sándort is. Ekkor érkezett vissza a Portáról Miksa egyik követe, Csernovits Mihály, és vitte a hírt vissza, hogy Csáby Ákost Konstantinápolyban lefoglák,²⁸ azzal a kikötéssel, hogy a fegyverszünetet csak abban az esetben hajlandók fenntartani, ha Miksa visszaszolgáltatja Tokajt.

²³ Kővári: *Erdély történelme*, 180.; Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában*. Budapest, 1918. 116.; továbbá a tokaji védők hősiségével ellentétezően a megfutamodást: „Capto Tokajo sua et aliorum opinione citius, arx Serench a tergo non erat relinquenda, Nemethii praesidio tenta. Missus ergo Balassa cum expedita manu. Illi etiam comperta morte ducis deditio-nem obsidio praetulere, probrosa deterrimaque comparatione.” In: Forgach: *Rerum Hungaricum...* 282.

²⁴ „Quod quum Stephanus Bathorius Somlianus, qui Sacmarii rerum exitum praestolabatur, variis primu nunciis, postremo a militibus qui e presidio dimissi, in Transilvaniam catervatim iter intendernat, intellexisset, propterea quod Samosus flumen haud dissimiliter ac Tibiscus ad To-caium glacie constrictus, sustinendis etiam maioribus tormentis viam praeberet omni spe loci servandi abiecta, castelloque incenso & concremato, se cum militibus, qui intus erant, Varadinum recepit.” In: *Istvanfius: Historia Regni Hungariae...* 450.

²⁵ A megfogalmazott békefeltételekről részletesen olvashatunk: Veress Endre (szerk.): *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. Kolozsvár, 1944. 37–84.; Bethlen Farkas: *Erdély története. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig. 1538–1571*. 2. köt. (Ford: Bodor András). Budapest–Kolozsvár, 2002. 247–259.; Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel*. 2. köt.: 1556. szept. – 1576. jan. = Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. Budapest, 1876. 244–245.

²⁶ Szádeczky Lajos: *Kornyiati Békés Gáspár 1520–1579*. Budapest, 1887. 10.

²⁷ „Nizochkival együtt bocsátotta volt német császárhoz király fia Báthori Istvánt. Nisochki az király akaratjából megtért, Báthori István nem akart megtérni, hanem felment; kiért annak utána, hogy megjött, annyira nehezelt reá király fia, hogy mikor bement hozzája, farral fordult hozzája. Magad kerested, ugymond, magadnak, a mit találtál.” In: Szabó Károly (szerk.): *Gyulafi Lestár följegyzései. 1565–1605*. Budapest, 1881. 12.

²⁸ Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme. Ferdinánd és Szapolyai János ellenkirályok küzdelmei; az ezt követő nehéz idők; a török hódítások korszaka Szulejmán haláláig. 1526–1566*. 13. rész. Budapest, 1940. 450.

Miksa a szatmári megállapodás megváltoztatása és követének visszatartása miatt küldöttséget²⁹ menesztett a Portára. Célja János Zsigmond denunciálása, befektetése volt. Követének Bécsben való lefogása miatt János Zsigmond – a temesvári és a budai pasa támogatását élvezve³⁰ – augusztus 2-án elfoglalta Erdőd várát,³¹ majd földig leromboltatta. Ekkor érkezett el hozzá Szulejmán üzenete, amelyben a Miksával kötött fegyverszünet megerősítése miatt arra kérte szövetségését, hogy szüntesse be a hadműveleteket. Az erdélyi csapatok visszavonulását kihasználva Schwendi főkapitány elfoglalta Nagybányát és Szendrőt.³² János Zsigmond igyekezett minderről Szulejmánt haladéktalanul tájékoztatni.

Ezek a zűrzavaros állapotok, amelyeket jószerivel lehetetlen volt átlátni, minden bizonnyal nagy fejtörést okozhattak a több ezer kilométerről érkező utazóknak, tudósítóknak, így a francia földről érkező Jean de Malmidy-nek is. Ehelyütt utalunk arra, hogy Franciaország királyai előszeretettel kötöttek szövetséget a Szapolyaiakkal a Habsburg-ház gyengítésére, ami sajátos előképe a későbbi francia *alliance de revers* politikának. Ebben a kontextusban igen figyelemreméltó a Malmidy névvel fémjelzett Miksa-párti³³ tudósítás, amelyet a magyar történetírás – tudomásunk szerint – ez idáig nem használt kútfóként. A *Discours véritable* szerzőjének személyéről csupán azt tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani, hogy Antoine de Croÿ-hoz személyes szálak fűzték, talán az általa megszólított uraság titkára lehetett. Jean de Malmidy szavaiból egyértelműen kiderül az is, hogy a lejegyzett eseményeknek szemtanúja volt, és 1564. év végétől vagy esetleg 1565. év elejétől, 1565 augusztusáig tartózkodott magyar területen, ahonnan is német földön keresztül Franciaországba tért vissza. Neve több francia formában is előfordul, úgymint Malmédy (Malmedy) vagy Malmidi(e), de gyakran latinizált alakban találkozunk vele, Johannes de Malmidi, Johannes Malmedianus, Johannes Stemmonius Malmedianus, Johannes Stemmonius Malmedianus Coloniensis³⁴ változatokban. Nagyjából ugyanebből az időből ismerünk egy Simon de Malmédie-t, alias Siméon de Malmédy-t is, akit valószínűséggel családtagjának kell

²⁹ Az egy darabig fogva tartott török futár Scherer Márkkal, avagy Hidájet agával együtt Hosszútóthy Györgyöt küldte a Portára. Kővári: *Erdély történelme*, 182.

³⁰ Bánlaky: *A magyar nemzet hadtörténelme*, 451–452.

³¹ „Hamar indítá király hadát Erdőd alá, és Erdőd várát megszállá a király a törökkel együtt, kit sok ideig vítata és igen megtörete, és erős ostromokat tétete rajta; végre meg is veheti vala, de önnönmagok megadák, és a törökökkel a benne valókat mind levágák. [...] Svender Lázárnak az öcsse Svender Kristóf ott esék foglya – bassának, kit császárnak rabul küldenek.” In: Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi történelmi adatok. Borsos Sebestyén Világnak lett irott krónikája 1490–1583*. 1. köt. Kolozsvár, 1855. 23.

³² „A' németek egy néhány lovagokat elbocsátván tetteték, hogy ők is vissza akarnának szállani; de mihelyt a' törökök vissza menének, a' következendő békességnek reménysége alatt titkon Bányára, noha az mind várával együtt többől kidült vala, viszontag bészállának 's meg is vevék; Csehet is elfoglalák, melly is elrontatott vala, annakutána Munkácsba is bemennek, hirdetvén hogy ők megakarnak szállani.” In: Kemény József – Nagyajtai Kovács István (szerk.): *Második János Magyarországot választott királyának Második Szulejman török császárhoz menetele' rendje és módja*. Írta állítólag Bánffy Gergely 1565. 1566. Első kötet, 1540–1600. Kolozsvár, 1837. 33–34.

³³ Érdekes megfigyelni, hogy a Habsburg-párti politizálás nemcsak az események időpontjában, hanem jóval később, a 20. század legelején is képes átítatni a történetírást, így Malmidy-t, valamint Istvánffy Miklóst kútfőnek tekintő Albert-Alexis Lefavre írását. Mintha Malmidy szavait ismételné, hiszen a *Discours véritable* szerzője szerint az 1565-ös Szatmár, Tokaj, Szerencs körül kialakult csaták oka János Zsigmond azon túlzott ambíciója volt, hogy elfoglalja a Habsburgok kezében lévő Magyarországot, és Pozsonyban megkoronáztassa magát. In: Lefavre, Albert-Alexis: *Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie: 1526–1722*. 1. vol. Paris, 1902. 152.

³⁴ Malmédy városa a kölni érsekség területéhez tartozik.

tekintenünk. Ez a családnév egyébként nem csengett ismeretlenül a 16–17. században, hiszen a mai Belgium Liège tartományának területén található egy hasonló nevű város,³⁵ amely a 16. századtól papír- és bőrgyártásáról, vasas gyógyforrásairól volt híres, virágzott textilipara és puskaporgyártása. Feltételezhetjük tehát, hogy a 17. században tovább fejlődő, az egyik legjelentősebb európai cserzőüzem-központtá váló Malmedy városnév szerzőnk földrajzi származását is felfedi.

A 16. századot feldolgozó bibliográfiák lapjain ritkán és kevés adattal tűnik fel tudósítónk,³⁶ így a Haner, valamint a Rotermund-féle bibliográfia³⁷ is szűkszavúan csak annyit árul el, hogy a francia származású szerző 1565-ben adta ki idézett művét.³⁸ Foglaljuk össze, ki is volt – ismereteink szerint – Jean de Malmidy. A *Meurthe-et-Moselle-i Megyei Levéltár (Archives départementales de Meurthe-et-Moselle)* kataszterjegyzékében arról olvashatunk, hogy Jean Malmédy, Bazeilles és Laval ura 1551. december 7-én Saint-Mihiel kerületben hűbértokokat szerzett vissza.³⁹ Fellelhető továbbá Bazeilles-sur-Othain városának Szent-Mártonnak szentelt templomában két sírfelirat,⁴⁰ az említett uraságnak és feleségének emlékére, amelyből halálkozásuk dátumát is megtudhatjuk: a férj 1566-ig, a feleség 1587-ig élt. További említést találunk egy Jean de Malmedy nevű szerzőről,⁴¹ aki korban

³⁵ A 7. századtól független bencés-apátság volt, amelyet Szent Remaclus alapított, Malmedy-t a kölni érsekség, Stavelot-t a tongers-i egyházmegye területén. 1146 éven keresztül Malmedy és Stavelot alkotta közösen a Stavelot-Malmedy Fejedelemséget, amelynek élén a Német-Római Birodalom és a Logne Grófság 77 püspök-hercege állt. A 11. századtól azonban ellenségeskedés támadt a városok között, mivel a Malmédy apátság rossz néven vette Stavelot fölényét. Forrás: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk. Viczián János, 11. köt. Budapest, 2006. 550.

³⁶ Így például egyik változatot sem tartalmazza a *Biographie nationale, publiée par l'Académie Royale de Belgique*, „Ma – Massenus” *Bruxelles Académie royale de Belgique*; 1895. Tome 13.

³⁷ Haner, Georg Jeremias (Hrsg.): *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum, scriptisque eorundem antiquioribus, ordine chronologico digestis*. Vienna, 1774. 167–168.; Rotermund, Heinrich Wilhelm (Hrsg.): *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexiko*. Bd. 4. Bremen, 1813. 514.

³⁸ „Johannes de Malmidi, natione Gallus, anno 1565. libellum evulgavit, sub titulo: Discours de la grande guerre au País d'Hongrie, entre Maximilien II. Empereur des Romains, et Jean Waivod, Prince de Transylvanie, allié et defendu, de Sultan Solymann, Parisiis, in 8°.” In: Haner: *De scriptoribus...* 120.

³⁹ „Malmédy (Jean), s[ei]g[neu]r. desdits Bazeilles et Laval ; Reprise par lui de fiefs dans le bailliage de Saint-Mihiel (7 déc. 1551) : B 26, f° 223”. In: Delcambre, Étienne (réd.): *Inventaire-sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Meurthe-et-Moselle. Série B. Lettres-patentes des ducs de Lorraine et de Bar. Tome III. Lettres-patentes de la minorité du duc Charles III (1546–1558). Registres B 23 à B 32. Index alphabétiques*. Nancy, 1952. 149.

⁴⁰ ICY GIST EN/CESTE CHAPELLE/SOUB SE TOMBEAU/NOBLE ET HONORE/SEIGNER JEAN/DE MALMEDY EN/SON VIVANT SEI/GNEUR DE LAVAL/ET BAZEILLE CO/LATEUR DE CESTE/ESGLIZE QUI TRE/PASSA LE 10 AVRIL/1566 PRIEZ DIEU/POUR LUY. Továbbá: ICY GIST AU MAIME/LIEU SOB SE[,]T TOM/BEAU NOBLE ET/HONORE DAMME/JEANNE DIPPRE/EN SON VIVANT/DAMME DOVARIER/DE LAVAL ET/BAZEILLE LAQUELLE/TRESPASSA LE 22/DE DECEMBRE/1587/PRIEZ DIEU/POUR ELLE.

⁴¹ „D'Auly (Jean) de Malmedy, a écrit un Recueil, ou Abregé de plusieurs Histoires contenant les faits & gestes des Princes d'Ardenne, spécialement des Ducs & Comtes de Luxembourg & Chinay, ensemble une Table généalogique de la postérité de Clodion le Chevelu, à sçavoir de la lignée de Charlemagne, des Comtes d'Ardenne, Hainaut, Namur, Durbuis, Moselane, Luxembourg, Lorraine, Bar, Verdun & Chinay; Manuscrit appartenant à l'Abbaye d'Orval. L'Auteur continuë son histoire jusqu'à l'an 1599.” In: Catalogue alphabétique Des Ecrivains, tant Imprimez que Manuscrits, qui ont rapport à l'Histoire Ecclésiastique & Civile de Lorraine. Nancy, 1728.

egy kicsit később alkotott, hiszen 1599-ig írta meg a lotharingiai főurak történetét, de földrajzilag kapcsolható a korábbi személyhez. Bizonyosan a fentebb megnevezett személyhez köthető viszont egy önmagát *Arduennus poetáa*ak aposztrofáló költő, akinek munkássága az 1560-as évekre tehető, így az idő és a hely azonossága vélhetően kapcsolatot jelent. A Habsburg-ház elkötelezett híveként I. Ferdinándnak és II. Fülöpnek is szentelt egy latin nyelvű dicsőítő költeményt 1559-ben,⁴² latinul jelölve meg magát Johannes Malmedianus, illetve Joannes Stemmonius Malmedianus formában.⁴³

Az 1560-as években is köthetjük a Joannes Malmedianus nevet magyar szálakhoz és Antoine de Croÿ személyéhez. A zágrábi születésű Likai Skalich Pált (1534–1575), a magát „hunok grófjának” nevező kalandort védelmező egyik műben⁴⁴ ugyanis ezt az ajánlást találjuk: „Illustrissimo heroi et domini Antonio, principi Croiensi & Portiano & c. Ioannes Malmadianus iurisconsult. S. P. D.” Ebben az írásában tehát mint Antoine de Croÿ szolgálatában álló jogtudóst látjuk Jean de Malmidy-t.⁴⁵ A szerző Croÿ-házhoz való kötődésének egyértelmű bizonyítékául szolgál egy további munka, amely a kor divatos törekvéseinek megfelelően család- és eredetkutatással foglalkozik a következő címmel: *Traicté et brief discours de l'origine et descente de la grandeur... de la maison de Croÿ*.⁴⁶ Az 1566-ban kiadott könyvecske igen kevés bibliográfiai adatot tartalmaz, így még a szerző személye sem derül ki egyértelműen. Ehelyett található benne egy bevezető *Epistre sur le Discours precedent fait par I. S. de Malmedy touchant la maison de Croÿ* címmel. Ez lehet az oka annak a tévedésnek, hogy a Francia Nemzeti Könyvtár (*Bibliothèque nationale de France*) katalógusában azóta is helytelenül Siméon de Malmédy név alatt szerepeltetik ezt a kiadványt, így összemossa e két különböző személy munkásságát. Erre a hibára már David Julian Hartley⁴⁷ rámutatott, és az *Egyetemes Aprónyomtatványok Adatbázisában*⁴⁸ is helyesen Jean de Malmidy neve fémjelzi e munkát. Siméon de Malmidy kilétét megvilágítja az említett bevezető, amely valójában egy kedves hangvételi ajánlás. Mindezeket túl a megszólítása („Monsieur mon Cousin”), az aláírás is („Vostre tres affectionné Cousin S. de

⁴² Malmedianus, Johannes: *Heroicum carmen ad D. Ferdinandum I. caesarem. Auctore Johanne Stemmonio Malmediano Arduenno Poeta*. Viennae, 1559.; Malmedianus, Joannes Stemmonius: *De bello sedato & pace, quam cum Philippo Hispaniarum rege Henricus 2 Galliarum rex iniit, anno 1559 concilio in castello Cameracensi facto mense Martio & Aprili*. Rhemis, 1559.

⁴³ További érdekesség, hogy az Osztrák és Dél-Tiroli Regionális Könyvtár (*Landesbibliotheken Österreich und Südtirol*) mikrofilmen őriz egy 1562-re datált munkát „*autore Ioanne Stemmonio Malmediano Arduenno*” megjelöléssel. In: Stemmonius, Johannes: *De extremis temporibus et ultimi iudicii signis Autore Ioanne Stemmonio Malmediano Arduenno*. Francoforti, 1562.

⁴⁴ *Responsa Iurisconsultorum, Iudicium Et Ivratorem, Qui Habentur In Vniuersa Europa longè clariores, de origine gente ac nomine Pauli Scaligeri, Commilitonis & principis regni Hungariae, Dynastae magni Principatus, utriusque terrae Hunorum, Marchionis Veronae &c. Domini Creutzburgi in Prussia aduersus Albertum Truchsium Vuetzhausum & alios obtrectatores*. Coloniae, 1567.

⁴⁵ Struvius így ír róla: „Editor libelli [Responsa Iurisconsultorum – G. I.] est Ioannes Malmedianus ictus atque in aula Antonii Ducis Croiensis vivens.” In: Struvius, Burcardus Gotthelf: *Bibliotheca Antiqua*. Ienae, 1706. 543.

⁴⁶ *Traicté et brief discours de l'origine et descente de la grandeur, vaillance et splendeur des princes, ducs, marquis, comtes, chevaliers et seigneurs de la maison de Croÿ, tant habitans en Épire, partie de la Grèce, qu'en la Gaille Belgique*.

⁴⁷ Hartley, David Julian: *An Edition of an Unknown Sixteenth-Century Neo-Latin Peace Poem, the De Bello Sedato of Joannes Stemmonius Malmedianus*. Humanistica Lovaniensia, vol. 32. (1983) 249.

⁴⁸ Universal Short Title Catalogue: <http://ustc.ac.uk/index.php/record/14091>

Malmedy”) azt támasztja alá, hogy Jean munkájához unokatestvére, Siméon írta az ajánlást. Siméon de Malmedy életéről és munkásságáról részletesen olvashatunk több szerzőnél⁴⁹ is, többnyire *Sym. de Malmedy Prof. Regis* megjelöléssel, elismeréssel nyilatkozva orvosi működéséről.⁵⁰ Több tudományos, irodalmi munkát⁵¹ tulajdonítanak neki, és részletesen beszámolnak 1584-ben bekövetkezett, tragikus, méltatlan haláláról.⁵²

Jean de Malmedy mellett Antoine de Croÿ⁵³ személye is közelebb visz bennünket a *Discours véritable* létrejöttéhez és a francia érdeklődés magyarázatához. A vallásháborúk idején a család több tagja is bizonyította protestáns érzületének erősségét, közülük is kitűnt Antoine de Croÿ, Jean de Malmedy megbízója, aki miután feleségül vette a kálvinista François de Clèves⁵⁴ lányát, Catherine-t, az egyik legjelentősebb hugenotta vezető lett. A Croÿ család gyökereit⁵⁵ mindig az egykori magyar királyi családhoz kapcsolódó szálakkal

⁴⁹ *Les bibliothèques françaises de La Croix-du-Maine et de Du Verdier*. Tome 2. Paris, 1772.; Goujet, Claude-Pierre: *Mémoire historique et littéraire sur le Collège Royal de France*. Premier partie. 1758.; L'Estoile, Pierre de: *Mémoires-journaux, 1574–1611*. Tome 1. Paris, 1875.

⁵⁰ „Vers les années 1580, 1581 & 1582 la maladie contagieuse ayant fait de grands ravages à Paris & aux environs, ce Médecin se sacrifia en quelque sorte pour le bien public, & il exposa souvent sa vie pour la sauver aux autres.” In: Goujet: *Mémoire historique...* 218.

⁵¹ Malmédy, Siméon de: *Ad J. Grovellum [sive Jac. Grenevium] de famosis libellis, contra Jac. Carpentarium editis, admonitio M. A. Guymaræ [vel potius defensio Carpentarii. Authore Simeone Malmediano]*. Paris, 1564.; *Caroli Noni, Gallorum Regis invictissimi, Tumulus. Authore Symeone Malmediano, Regio Professore & Doctore Medico*. Paris, 1574.; *Hymnus in laudem divæ Ceciliæ virginis, authore Symeone Malmediano ad Henricum III, Galliae et Poloniae regem. Satyra in intempestiva quorumdam dierum epulas*. Paris, 1558.

⁵² „Ezen a napon, az Estampes közeli Roussoy-ban, Malmédi doktor elvágta torkát abbéli fájdmától és reménytelenségétől telve, hogy hatalmas adósságokat halmozott fel a királytól vásárolt birtokai, továbbá a többek számára nyíltan vállalt nagy biztosítékai és kezességei miatt, mely halál méltatlan egy nagy orvoshoz és tudóshoz.” In: L'Estoile: *Mémoires-journaux...* 274–275.

⁵³ Antoine de Croÿ (1541–1567), Charles de Croÿ és Françoise d'Amboise egyedüli gyermeke. Porcien kastélyának ura, Renel márkija, Regnault kastélyának egyedüli örököse.

⁵⁴ François de Clèves (1516–1562) vagy François de Nevers jelentős szerepet játszott I. Ferenc, majd II. Henrik udvarában. Marguerite de Bourbon-Vendôme-mal kötött házassága révén közeli rokoni kapcsolatba került a későbbi IV. Henrik francia király édesanyjával, Jeanne d'Albret-val, akit Marguerite testvérbátyja, Antoine de Bourbon vett nőül. François de Clèves gyermekeit Jeanne d'Albret hatására protestáns hitben nevelték, majd szépségükről híres lányai IX. Károly udvarába kerültek, ahol a „Három Grácia” néven váltak ismertté. Marie de Clèves és III. Henrik beteljesületlen szerelme több irodalmi műnek is ihletője volt, így a Madame de La Fayette tollából született *La Princesse de Clèves*-nek. Erről részletesebben olvashatunk In: Carroll, Stuart: *“Nager entre deux eaux”: The princes and the ambiguities of French Protestantism*. The sixteenth century journal. The journal of early modern studies, vol. 44. (2013) no. 4. 986.

⁵⁵ Jó Fülöp uralkodása (1419–1467) alatt Antoine de Croÿ „Le Grand”-nak köszönhető a család felemelkedése. Neki sikerült ugyanis a herceg uralkodásának utolsó évtizedében legfőbb tanácsadójává válnia és bizalmába férkőznie. Ekkor az udvar egyik legbefolyásosabb családjává váltak a Croÿ-k. Bizalmi pozíciójuk kiváltotta a burgundiai és a flamand nemesség nagy részének gyűlöletét, olyannyira, hogy Antoine-ra afféle felkapaszkodott „*homo novus*”-ként tekinttek. Személyes konfliktusba került Jó Fülöp fiával, Károly burgundi herceggel, a későbbi Merész Károllyal, aki azal vádolta a Croÿ-kat, hogy Franciaországgal szövetségnek ellenük, majd megfosztotta őket az aranyapjas rend lovagi rangjától. Az elűzöttek közül többen a francia király udvarában találtak menedéket, a Croÿ-k azonban hamarosan ismét bizalmi helyzetbe kerültek, mivel Burgundi Mária hercegnőnek, I. Miksa német-római császár későbbi feleségének legfőbb védelmezőiként léptek fel a francia királlyal szemben. Az első Habsburg uralkodók, Miksa, Szép Fülöp, V. Károly sokszor igénybe vették e befolyásos család szolgálatait. A 16. század elejére érték el hatalmuk csúcspontját,

szótték át, és reprezentációjukban is megőrizték az Árpád-ház vörös–ezüst színeit.⁵⁶ A fent említett, Jean de Malmidy-nek tulajdonított genealógiai munkán kívül további hasonló témájú írások is születtek⁵⁷ a 16–17. század fordulóján, de a francia nemesi családok történetét szintetizáló munkákban⁵⁸ szintén olvashatunk a Croÿ-család magyar kapcsolatairól és illusztris képviselőiről. Összességében így azt a következtetést tudjuk levonni, hogy a Croÿ-ház férfiágon a magyar királyi házhoz kapcsolta magát, női ágon pedig a francia és a kasztíliai királyokhoz, valamint a bretagne-i és Bourbon hercegekhez.

Jean de Malmidy a „nagy háború” történetét írta meg,⁵⁹ amely valójában egy folyamatosan értelmezhető hosszú háborúskodás kiragadott eseményeit foglalja magában az 1565. év januárja és augusztusa között.⁶⁰ Az események további elbeszélésének véget vetett a szerző magyar területekről való távozása,⁶¹ mivel már nem voltak első kézből származó értesülései. Ebbe a beszámolóba, amelynek legfőbb ereje a szemtanúi hitelességben van, nem férhetett bele más forrásokból összegyűjtött információk átfogalmazása. Az autentikusságra való törekvés mellett, más francia nyelvű forrásokhoz hasonlóan, a helység- és személynevekkel⁶² nehezen birkózott meg a szerző, a rossz átírások nehezítik az értelmezést. Talán éppen az egyszerűsítés kedvéért a szerző elmulasztotta megnevezni Bodrogkeresztúr városát, amelyet útban Tokaj felé foglaltak el, a továbbiakban pedig összemosta Tokaj városával, amit a katonák elszállásolására vettek birtokba. Alapvetően azonban a többi forrással egybehangzóan nyilatkozik, sőt bizonyos pontokon érdekes árnyalásokhoz is jutunk az elbeszélésből. A szöveg középpontjában Tokaj ostroma található, amelynek részletes ismerte-

amikor Guillaume de Croÿ, Chièvre ura, Burgundi Károly, a későbbi V. Károly tanítója lett Mechenben. A 15. században Charles de Croÿ, Antoine de Croÿ fia királyi eredet kimutatását kérte családfakutatójától, mivel I. Miksa német-római császár chimay-i hercegi diplomájának kiadására készült. Az Árpád-házi királyokra esett a családfakutató választása, ettől kezdve a magyar királyi családdal rokonítás toposza közismert történetté nőtte ki magát. A német-római császárok összességében négy oklevelet bocsátottak ki, amelyek erre az Árpád-házi eredetre alapultak. 1486. április 9-én kelt I. Miksa adománylevele Charles de Croÿ számára, 1510-ben pedig Jacques de Croÿ, Camrai püspöke számára. 1594-ben Rudolf császár adott ki egy oklevelet Charles-Philippe de Croÿ-nak; majd Lipót császár Philippe de Croÿ-nak 1664-ben.

⁵⁶ In: Teszelszky, Kees: *A magyar toposzok használata a kora újkori Németalföldön. Szent Gellért, Szent István, Szűz Mária és a magyar korona megjelenése a németalföldi irodalomban.* In: Ajkay Alinka – Bajáki Rita (szerk.): Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére. Vác, 2013. 426.

⁵⁷ Scohier, Jean: *La généalogie et descente de la très-illustre maison de Croÿ.* Douay, 1589.; Jacobus de Bie: *Livre contenant la genealogie et descente de ceux de la Maison de Croÿ, Tant de la ligne principale estant chef du nom et armes. D'icelle, que des branches et ligne collaterale de ladicté maison.* Antwerpen, 1610.

⁵⁸ Imhof, Jacobus Wilhelmus: *Notitia S. Rom. Germanici imperii procerum tam ecclesiasticorum quam secularium.* Tubingae, 1693. 277.; Anselme de Sainte-Marie: *Histoire généalogique et chronologique de la maison royale de France, des pairs, grands officiers de la Couronne, de la Maison du Roy et des anciens barons du royaume.* Tome V. Paris, 1733. 639.; Francquen, Charles Joseph de: *Recueil historique, généalogique, chronologique et nobiliaire des maisons et familles illustres et nobles de royaume précédé de la généalogie historique de la maison royale des Pays-Bas.* Bruxelles, 1826. 238.

⁵⁹ *Discours véritable de la grand'guerre qui est au país de Hongrie entre Maximilian 2.*

⁶⁰ Ellentétben a dedikáció utáni címben megjelenő 1564-es dátummal.

⁶¹ „... moy estant sorty hors du país, & retiré en Allemagne, ...” Malmidy: *Discours véritable...* 18.

⁶² Sackmar (Szatmár), Erdentz (Erdőd), Serency, Sorenth (Szerencs), Tomasvvar (Temesvár); Nemythy Ferentzen (Németi Ferenc), Barami Iannsch (Bárány János), Magochski capitaine (Mágochsy Gáspár).

tése mellett pontszerűen, elnagyoltan jelennek meg az ostrom utáni hadiesemények, csupán Báthory István bebörtönzéséről szól egy külön epizód. Az ő személyével kapcsolatban azonban végig tévesen Báthory Györgyöt említ. Az erdélyi csapatokat végig „ellenségként” jelölve nemigen találunk pozitív kinyilatkoztatást róluk, Báthory például követként kap erős bírálatot,⁶³ eléggé egyoldalúan Habsburg-párti szemszögből ítélkezve. A császári hadvezetést, legfőképpen Schwendi Lázár ténykedését a szerző csakis a legnagyobb elismeréssel említi: „előcsapatái jól szervezettségüknek és irányítottságuknak köszönhetően” arattak sikereket; „hathatós áttörést valósítottak meg”; „hősiessen és lelkesen harcoltak”; és végeredményben „megfutamították a törököket”.

Mint látható, Jean de Malmidy Antoine de Croÿ megbízottjaként vált Habsburg-párti krónikássá. Így érthető, hogy szerinte az 1565. évi hadi események háttérében János Zsigmond hatalomvágya áll. Tettererhető szubjektív hangneme ellenére van egy vitathatatlan különlegessége munkájának, amely minden korabeli tudósítástól megkülönbözteti, és történeti értékét növeli. A részletes leírások a két haderő összetételéről, harcmódoráról és fegyverhasználatáról olyan adalékokkal gazdagítják haditechnikai ismereteinket, amelyekhez hasonlók kevés forrásban⁶⁴ lelhetők fel eme korszak tekintetében.

Ugyanezen időszak magyarországi eseményeiről vall egy másik elbeszélő forrás is, a jóval ismertebb Pietro Bizzarri, akinek munkája kiváló összehasonlítást kínál protestáns párti beállítottságánál fogva. Bizzarri az umbriai Sassoferatóból, avagy más források szerint Perugiából költözött Velencébe; innen – miután a reformáció híve lett – Angliába távozott. Ott I. Erzsébet királynő (1558–1603) mindentudó külpolitikai és pénzügyi tanácsadójának, William Cecilnek⁶⁵ lett egyik bizalmi embere. Így 1570-ben külföldi útra indult, részben azért, hogy saját műveit nyomtatásban megjelentesse, részben pedig azért, hogy külhoni információkat gyűjtsön az angol királyi udvar számára. Jóllehet állomáshelyeit szinte lehetetlen beazonosítani, William Cecilnek címzett egyik leveléből⁶⁶ kiderül: értelemszerűen őt is elsősorban az Oszmán Birodalom 1550–1570 közötti terjeszkedése érdekelte. Nem véletlenül írta meg Ciprus 1565. évi ostromának történetét,⁶⁷ de nem kerülhette el figyelmét a korabeli Magyarország sem. Az itteni harcokról szóló beszámolója⁶⁸ olaszul, majd német és latin nyelven több kiadásban is megjelent, így például Bongarsius 1600-ban napvilágot látott *Rerum hungaricarum scriptores varii* című munkájának részeként.⁶⁹ Bizzarri stílusa világos, érthető és olvasmányos. Tudósításának népszerűségét – a téma egzotikumuma mellett

⁶³ „...Iedit Empereur [...] luy montra ses lettres, meschancelés, & trahisons...” In: Malmidy: *Discours véritable...* 22.

⁶⁴ Ide sorolhatjuk: Gabelmann, Nicolaus: *Monomachia Hungaro Turcica, Dvobus Carminum Libris conscripta... licet aliarum quoq. plurimarum rerum expositio conueniens sit facta: ex qua praesens Hungariae status, et praecipuorum belli ducum virtus atq. variorum Certaminum genera Hungarorum cum Turcis possint deprehendi*, 1588.

⁶⁵ William Cecil, I. Burghley báró (1520–1598), VI. Eduárd, majd I. Erzsébet államtitkára és Anglia főkincstárnoka.

⁶⁶ Idézi: Einstein, Lewis: *The Italian Renaissance In England Studies*. New York, 1903. 212–213.

⁶⁷ *Cyprium bellum inter Venetos et Selymum Turcarum Imperatorem gestum libris tribus. Summa cura et diligentia descriptum et Jam primum in lucem editum, authore Petro Bizarro*. Basel, 1573. és Antwerpen, 1583.

⁶⁸ Bizarus, Petrus: *Pannonicum bellum sub Maximiliano II Romanorum et Solymano Turcarum Imperatoribus gestum*. Basileae, 1573.

⁶⁹ Cooper, Charles Henry – Cooper, Thompson: *Athenae Cantabrigienses, 2. 1586–1609*. Cambridge, 1861. 8.; Kövér Lajos: *A XVIII. századi Franciaország magyarsággépének gyökerei*. Aetas, 20. évf. (2005) 3. sz. 73.

– nyilván ennek is köszönheti. Feljegyzéseinek kiváltképp érdekesek azok a részei, amelyek a korabeli magyar viszonyok egy-egy pillanatképét tárják elénk a Bánfi, Bebek, Dersfi, Nádasdi, Serédi családok politikai szerepvállalásának felvázolásával. Nem vitás, hogy jól ismerte a kor meghatározó magyar politikusait, név szerint említve Báthory Istvánt, Csernovits Mihályt, Forgách Ferencet, Hosszútothy Györgyöt, Verancsics Antalt és Balassa Menyhártot. Bemutatja továbbá Németi Ferencet, ám a legaprólékosabban Thury György és Zrínyi Miklós politikai portréját rajzolja meg, akiket hősiességükben Schwendi Lázár protestáns humanistához és hadvezérhez hasonlított.

Mi teszi lehetővé, hogy Bizzarri beszámolóját Malmidy tudósítása mellé állítsuk? Mindenekelőtt „Miksa-pártisága”, hiszen az I. Erzsébet angol királynő udvarából érkező diplomata meglepődve tapasztalta a Habsburg császár protestantizmust toleráló politikáját. Nem véletlenül szentelt tehát megkülönböztetett figyelmet a császár protestáns hadvezéreinek, a későbbi szigetvári hős Zrínyi Miklósnak és Schwendi Lázárnak a *Pannonicum bellum* bevezetőjében. Protestáns-pártisága több helyen is tetten érhető, lelkesen üdvözli például a cseh és a magyar tartományok vallásszabadság terén elért vívmányait, sőt nem mulasztja el protestáns közszereplők bemutatását sem.⁷⁰

A tokaji vár 1564–1565 közötti hadieseményeire vonatkozó bőséges források között különös jelentőséggel bírnak Petrus Bizzarri és Jean de Malmidy helyszíni beszámolói. Ez azonban ezidáig ismeretlen volt, s nem csupán a magyar közönség előtt. Értékes, hitelességre törekvő tudósítás pedig, amely megmagyarázhatatlanul kevés figyelmet kapott az észak-keleti várháborúk eseményeinek feldolgozásakor a külföldi szakirodalomban is. Elfogódottságával vagy anélkül a *Discours véritable* új aspektussal járul hozzá, hogy még árnyaltabb képet illeszthessünk össze történelmünk eme rendkívüli gazdag módon dokumentált időszakáról.

⁷⁰ Ennek ellenére meglepően pozitív szavakkal jellemzi Németi Ferencet is: „Obsessi aliquandiu se intrepide, atque acriter defenderunt, & ipse quoque arcis praefectus, in muro strenue pugnabat, nihilque omittebat, quod ad fortis viri, ac boni ducis officium spectaret. Dum autem seipsum, ac suos impigre tueretur, multaque incommoda oppugnatoribus infert, hac, & illac excurrans, ut suis auxilio adesset, globulo aeneo traiectus, repente occubuit.” In: Bizarus: *Pannonicum bellum...* 15.

Magyarhonban folytatott nagy csatának igaz elbeszélése, mely egyrészt
 II. Miksa német-római császár, magyar és cseh király, másrészt a törökök uralkodójával,
 Szulejmán szultánnal szövetekezett és általa támogatott
 János Zsigmond erdélyi fejedelem között zajlott.
 Magyar és török bajvívás, harckülönlegességek, és haditechnikák
 Az egészet írta és összeállította a nevezett helyszínen Jean de Malmidy
 Párizs, 1565.⁷¹

Antoine de Croÿ Uraságnak, Porcian hercegének, Reyne márkijának, Senigham grófjának,
 Faulche, Montcornet és Ardennes bárójának és a Királyi rend lovagjának⁷² stb. a figyelmébe

Uraságom, minthogy tudomást szereztem arról, hogy szeretné hallani a Magyarországon
 jelenleg folyó háború igaz elbeszélését, a törökök nagy uralkodója, Szulejmán szultán által vé-
 delmezett, támogatott János Zsigmond erdélyi fejedelem és II. Miksa német-római császár
 között; hallván továbbá, hogy mindenféle mendemonda, nyomtatott írás (mint például Bécs
 városánál a nagy török hadsereg vereségéről) és más hasonló hazugságok látnak napvilágot és
 terjednek Franciaországban, miután a napokban tértem vissza nevezett Magyarországból és
 Bécs városából, nem szerettem volna elmulasztani jelen igaz elbeszélés önhöz megküldését,
 hogy kielégítsem érdeklődését, továbbá nyomtatásban is szerettem volna megjelentetni, hogy
 eloszlassam és megszüntessem a rágalmakat és a hazugságokat, melyek ebben a témában ko-
 rábban terjedtek. Könyörgök tehát, uraságom, hogy jelen önhöz küldött elbeszélést vegye
 igaznak, és inkább adjon hitelt annak, aki látta az események nagyját, mint aki csak hallomás
 után beszél, örömét levén a nyereség reményében koholt hazugságokban.

Jó egészséget és nagyon hosszú, nagyon boldog életet kérve az Istentől uraságod szá-
 mára, kelt Párizsban, az 1565. év augusztus 20. napján.

Az ön legalázatosabb, legengedelmesebb szolgálója, Jean de Malmidy.

Az 1564-ben Magyarországon megeseett nagy csata igaz elbeszélése, melyet
 a törökök nagy uralkodójával, Szulejmán szultánnal szövetekezett és általa támogatott
 János Zsigmond erdélyi fejedelem vívott II. Miksa német-római császár,
 magyar és cseh király ellen.

Miután Ferdinánd császár egyezséget kötött⁷³ azzal a János Zsigmond erdélyi fejedelem-
 mel, aki nemrég visszatért Erdélyországba⁷⁴ az említett császár által adományozott sziléziai

⁷¹ A fordítás három kiadás alapján készült: 1. Bibliothèque nationale de France, Bibliothèque numé-
 rique Gallica-ban fellelhető: Discours véritable de la grand'guerre qui est au païs de Hongrie entre
 Maximilian 2., esleu empereur des Romains, roy de Germanie, Hongrie & Bohême, & Jean Weivod,
 prince de Transylvanie allié & défendu de Soltan Soliman, empereur des Turcs; Ensemble les
 Monomachies, combats singuliers & manières de faire en la guerre des Hongres & des Turcs. Le tout
 escrit & colligé sur ledit lieu par Jean de Malmidy; Paris : par Denys du Val, 1565. 2. Kövér, Lajos:
Documents et témoignages français imprimés sur la Hongrie: 1565–1814. Szeged, 2012. szöveggyűj-
 teményéből. 3. Tolu, Nicolas: *Un récit français du XVIIe siècle sur les affaires de Hongrie par Jean
 de Malmidy ou Malmédy*. Cluj, 1927. A magyar fordításban közre adott szöveg a korabeli francia szó-
 használatot és stílust igyekszik tükrözni, helyenként zárójelben jelölve az eredeti francia kifejezést.

⁷² „Antoine de Croÿ, marquis de Raynel, par érection du mois d'octobre 1560, prince de Porcean,
 par lettre du mois de juin 1561, fut aussi par sa femme comte d'Eu, Pair de France et recu en cette
 qualité au parlement de Paris ou il preta serment le 12 aout 1566.” In: Anselme: *Histoire
 généalogique...* 639.

⁷³ Ferdinánd és Izabella királyné között jött létre a megállapodás 1551-ben, amelynek értelmében Já-
 nos Zsigmond lemondott királyi címéről, és Erdélyből Sziléziába távozott.

hercegségből,⁷⁵ mely nagybátyja, a lengyel király⁷⁶ fennhatósága alatt áll, nevezett Erdélyország elöljáróitól távol; továbbá miután néhány évre szóló fegyverszünetet kötött a nagy törökkel 30.000 dukát éves fizetése fejében;⁷⁷ és miután a múlt évben, amikor az 1564. évet írtuk, az életből a halálba szenderült⁷⁸ fia, Miksa, kit német-római császárrá,⁷⁹ magyar és cseh királlyá választottak,⁸⁰ szerette volna az említett fegyverszünetet folytatni. Ennek érdekében kifizette azt a három év hátralékot, amivel elhunyt atyja tartozott a töröknek; a pénzt pedig kísérettel elszállíttatta egészen az említett török határig és országig. De János Zsigmond, Erdély fejedelme (akit a török alattvalójának és fogadott fiának tekintett⁸¹), mihelyt értesült Ferdinánd haláláról, a tél elmúltával azonnal talpra és lóhátra parancsolta embereit abból a célból, hogy a Magyar Királyság maradék részét⁸² elfoglalja mondván, hogy ez őt illeti meg elhunyt atyja és a most elhalálozott Ferdinánd császár ellenségeskedése után, nem törődve Miksa megkoronázásával és felszentelésével, akit magyar királlyá választottak és koronáztak Pozsonyban, ahol is az említett országnak nagy számú előkelőségei és nemesei jelentek meg az 1563. év nyarának végén.

Hogy az említett Miksa császárt megtámadhassa, nem tekintett el a háborúzástól még az időjárás és a felfoghatatlan hideg miatt sem, mivel (valószínűnek és igaznak mondható) a törökök bujtogatták, nagy számban voltak ugyanis jelen táborában. Mivel pedig a kezdetekben nem volt senki, aki szembeszállt volna vele, és megakadályozta volna a terveit, több helységet és várat elfoglalt Szepes vármegyében, továbbá Szatmár városát és várát.⁸³ Mikor mindezt hírül adták a császárnak, ő azon nyomban felemelte a német fegyveresei számát ezerkettőszázra, és háromezer fős gyalogságot hozott létre ugyanebből a nemzetből. Ezekhez csatlakozott néhány huszár és hajdú, azaz magyar lovas- és gyalogkatoná. Mindannyian a szóban forgó Miksa császár főhadvezére és tanácsadója, Schwendi Lázár⁸⁴ vezetése alatt az ellenség ellen vonultak az 1565. év telének leghidegebb idején, hogy megvívjanak, ha szembetalálkoznak. De az említett ellenség nem tudott a vidéken maradni a nagy hideg miatt, mely akkor különösen kemény és szinte sohasem tapasztalt volt, egy részüket a korábban elfoglalt területeken menedékbe helyezték, a többiek pedig, legfőképpen a törökök, visszatértek hazájukba. Ezek egy része Budára, másik része Pestre, a többiek pedig máshová távoztak, és úgy tettek, mintha nem támogatnák János Zsigmond, erdélyi fejedelmet,

⁷⁴ Az erdélyi és magyarországi rendek sürgetésére Izabella és az ifjú János Zsigmond 1556. október 22-én bevonult Kolozsvárra, ahol többek között Báthory István fogadta őket.

⁷⁵ Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségek.

⁷⁶ II. Zsigmond Ágost lengyel király és litván nagyherceg 1548–1572-ig, a Jagelló-ház utolsó tagja, Jagelló Izabella öccse.

⁷⁷ 1562-ben Ferdinánd 8 évre szóló békét kötött Szulejmánnal, amelyben évi 30 000 dukát adó fizetésére kötelezte magát, de ez csak a szerződő felek uralkodóinak élete végéig volt érvényben.

⁷⁸ 1564. július 25-én Bécsben.

⁷⁹ 1562. november 30-án Frankfurtban.

⁸⁰ 1563. szeptember 8-án Pozsonyban.

⁸¹ 1541. május 25-én a török szultán Erdélyt a „fiának fogadott” János Zsigmondnak adta. Később, 1566-ban másodszor is fiává fogadta őt.

⁸² A Keleti Magyar Királyság: Ferdinánd fennhatósága alatti részek.

⁸³ Miután Balassa Menyhért a császárhozhoz pártolt, a birtokában levő Szatmár, Nagybánya és Hadad várak komolyan veszélyeztették Erdély biztonságát. A szatmáriak segítségül hívták Báthory Istvánt, aki október 3-án elfoglalta a várost, Balassa feleségét és gyermekeit foglyul ejtette. A fejedelem további hadműveleteinek eredménye volt, hogy megszerezték Hadad és Nagybánya várát.

⁸⁴ A felső-magyarországi főkapitányi címet Thelekessy Imre (1559–1560) és Zay Ferenc (1560–1565) után Schwendi Lázár (1565–1567) kapta meg.

vagy mintha nem akarnának vele tovább közösködni, mivel a legfőbb török, uruk és vezetőjük azt parancsolta nekik, hogy hagyják ott és vonuljanak vissza.

Az említett Schwendi Lázár, miután tanácskozást tartott,⁸⁵ a lehető leghamarabb megállt az ország területén az előrenyomulással, majd egy Tokaj nevű vár és erődítmény ostromára indult, melyet Erdélyország kulcsának tartanak. Mivel pedig a seregei már igen előrenyomultak az országban, kiküldte előcsapatait, melyek jól szervezettségüknek és jól irányítottáguknak köszönhetően olyan gyors sikereket arattak, hogy gyors váratlansággal rajtaütöttek egy kicsi városon⁸⁶ (ahol az ellenség helyőrséget hagyott hátra), mely Tokajtól egy kicsi francia mérföldnyi távolságra van, melynek bevételéről mihelyt értesült az ellenség, azonnal megerősítette Tokaj őrségét és védelmét, akik lesben álltak Miksa császár által elfoglalt terület visszaszerzésére és felgyújtására. Azonban ezeket olyan erőteljesen szorították vissza a német fegyveresek, hogy csak kevés hiányzott ahhoz, hogy egészen a nyomukban követve őket, ne törjenek be Tokajba.⁸⁷

Miután pedig a fent említett helyet⁸⁸ illetéknéppen bevette és őrizet alá vonta a fent említett császár előőrse, megérkezett a sereg többi része, 9-10 ezres nagyságrendben lovasok és gyalogosok egyaránt, akik hosszabb állomásozás nélkül Tokajig vonultak, majd közeledtek az említett erődítményhez, melyet két nagy folyó határol és fog körül, úgy mint a Bodrog és a Tisza, mint ahogy ez a róla készült ábrázolásról⁸⁹ is látható, és minek következtében nyári időszakban bevehetetlen. De ez az idő alkalmasabb volt a megközelítésére, és a területének a megszállására, hiszen a két folyó olyan erősen be volt fagyva, hogy bizonyos részekén az ágyút lehetett a jégen vontatni (csodálatos és ha nem láttam volna, akkor számomra majdhogynem hihetetlen dolog), így tehát lehetőség volt a megközelítésre és három ágyúüteget állítottak fel a mező felé és kettő másikat⁹⁰ a védekezéssel szemben olyan módon, hogy a várbeliek nehogy ki tudjanak törni. Való igaz, hogy korábban már többször bocsátkoztak apróbb csatározásokba, de erőteljesen visszaverték őket a német fegyveresek. A tüzéséget utasították tehát, akik másfél napon keresztül⁹¹ folyamatos tüzeléssel olyannyira végrehajtották a feladatot, hogy hathatós réseket ütöttek,⁹² hogy az ostromig eljussanak. Ez idő és ostrom alatt a hideg olyan nagy volt, hogy nem lehetett folyamatosan a harc-téren maradni, minek folytán Schwendi Lázár, a hadsereg parancsnoka elrendelte, hogy ez idő alatt csupán a gyalogosok egy része álljon hadban, és a többiek az érkezésükkor elfoglalt városba húzódjanak vissza, hogy ott melegben legyenek, míg nem követik társaikat.⁹³ Ezt a hadfrissítést olyan gyakran megcsinálták, hogy az időjárás viszontagságai és a hideg

⁸⁵ A tanácskozás Tokaj és Szerencs megtámadása között dőlt el. Vö.: Lukinich Imre: *Az északkeleti várháborúk történetéhez I-II.* Hadtörténelmi Közlemények, (1913) 370–394., 603–605.

⁸⁶ Schwendi könnyű magyar és német lovasságot küldött előre felderítő szolgálatra és a Tokajtól körülbelül 5 kilométernyire fekvő (kis francia mérföld) Bodrogkeresztúr megszállására.

⁸⁷ Azaz Tokaj várába.

⁸⁸ Bodrogkeresztúr után Tokaj városát is elfoglalták február 4-én.

⁸⁹ Az ábrázolásokról részletesen lásd: Szalai: *Tokaj vár metszetes könyve*, i. m.; Bencsik János: *Tokaj, a város története és a vár ábrázolása a régiségben.* Tokaj Várostarténeti tanulmányok, 3. évf. (2002) 43–56.

⁹⁰ Vö. Soós Elemér: *A tokaji vár története.* Hadtörténelmi Közlemények, 14. évf. (1913) 78.

⁹¹ Február 5-6-án.

⁹² A február 7-én ledőlt falszakaszon keresztül 8-án rohamot indítottak, de az általános roham minden oldalról február 10-én indult meg, ami a befagyott Bodrog miatt sokat ígért az ostromlóknak.

⁹³ „... singulati peditum Germanorum commodo, qui frigidissima ea caeli asperitate, in domos luculento igne calefactas, & certis ad fovenda membra obsoniis & vino refertas, se recipere, atque ex iis ad excubias obeundas, & alia oppugnationis munia, ducumque imperia exequenda, recentes &

nem akadályozták őket abban, hogy miután másfél napig támadták az említett várat, mint ahogy ezt korábban említettem, és rést ütöttek mindkét oldalról, a jégen keresztül eljussanak az ostromig.⁹⁴ Olyan hősiessen és lelkesen harcoltak, hogy sikerült meghátrálásra kényszeríteniük az áttörésnél védekező ellenséget, végül bejutottak és elfoglalták a várat az őrtorony kivételével, mely egy nagy kör alakú, szintén vizesárokka körbevett torony,⁹⁵ ahová az ellenség 1565. év február 11. napján visszahúzódott.

Mindez nagy vérvesztéssel járt mindkét részről, több német katona megfulladt, hiszen miután a jégen sokan voltak, az őrtoronyba visszavonult ellenség a jégre irányította fegyvereit, és ágyúlövedékekkel kezdték törni,⁹⁶ olyannyira, hogy Schwendi Lázár kénytelen volt (miután látta, hogy nem akarják magukat megadni) azokat a fegyvereket is ellenük irányítani és fordítani, melyeket az őrtoronytal szembeni várban⁹⁷ találtak; minekutána másnap reggelig olyan megsemmisítő vereséget szenvedtek, hogy alku szerettek volna kötni arról, hogy mit tarthassanak meg. Ebből a célból pedig a legügyesebbek közül érkeztek követek Schwendi Lázárhoz és elmesélték neki, hogy az előző este hogyan találta el a fején Németi Ferencet (vezérüket és várkapitányukat) a várfal egyik köve,⁹⁸ melyet egy ágyú lőtt ki, olyannyira, hogy tanácsos volt elrendelni az őrizetét, és mihelyt a fegyverek tüzelni kezdtek, az ő legnagyobb bánatukra az életből a halálba költözött anélkül, hogy örököszt hagyott volna hátra saját rokonságából, oly módon, hogy így aztán vezér nélkül maradván, nem tudtak tovább kitartani, és kénytelenek voltak megadni magukat és elhagyni a helyet annak reményében, hogy a császári felség hajlandó lesz kegyelmesen fogadni őket igazságos és tisztességes feltételekkel. Amire pedig azt a választ kapták, hogy hagyják őket távozni anélkül, hogy magukkal vinnék értékeiket, málháikat, zsákmányaikat, pénzeszközeiket és fegyvereiket, kivéve szabályjukat,⁹⁹ mely egy igen széles és rövid kardfajta, abban az esetben, ha elhalálozott kapitányuk helyettese, Bárány János¹⁰⁰ átadja nekik Szerencs és Szentmárton

vegeti, contempta omni hiemis iniuria, facile provolabant.” Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae...* 447–448.

⁹⁴ Február 8-án.

⁹⁵ Ortelius szerint itt állott a nagy erős torony egy különös (*sonderlichen*) vizárokka környezve a kastély közepén. In: Ortelius, Hieronimus: *Chronologia der historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen der Staedt und Schlachten in ... Unter-Ungarn und Siebenbürgen mit Türken...* Nürnberg, 1603. 127.

⁹⁶ Ez a roham Istvánffy tanúsága szerint Schwendi 600 emberébe került: „Svendius receptui signum dare, suosque revocare cogeretur: quum ex Germanis atque aliis, eo in conatu haud pauciores sexcentis militibus amisisset: ac complures ex iis, in foveas nequaquam animadversas, quae ab hostibus per glaciem paulo ante apertae erant ...” Isthvanfius: *Historia Regni Hungariae...* 448.

⁹⁷ Az ötszög alakú bástya a vár keleti oldalán.

⁹⁸ „Ekkor szakada Tokaj el Erdélytől. Németi Ferenczet a várban meglövék puskával – egy corivalisa, azután ugy vevék meg.” *Sepsi Laczkó Máté Krónikája*, 19.; továbbá: „Ám végül, mivel Németi várparancsnokot egy puskagolyó megölte, sor került a megadásra, azzal a feltétellel, hogy a vezér testét katonai pompával eltemetik, a katonák pedig fegyveresen oda mehetnek, ahová akarnak, a háború ideje alatt azonban Miksa ellen semmilyen módon vagy ürüggyel hadi szolgálatot nem teljesíthetnek.” Bethlen: *Erdély története*, 246.

⁹⁹ „Ist gewester Hauptmann Németi war mit einem Schoss in den Kopf getroffen worden, dessen er gestorben, darumben weil ihr Haupt umbkommen, so gedächten Sy das mit leidlichen mittel beschehen möchte, sich an die Kavs. Mt. übergeben, darauß hat der von Schwendi Veldtobrist mit ihnen getädigt, das Sy blosz nur mit iren Säblen seiten oder wören abziehen.” In: Sambucus: *Situs et vera positio...*

¹⁰⁰ „Aztán a hadnagy, Bárány János Szerencs és Szentmárton erődjeiről intézkedjék, hogy azok is mielőbb megadják magukat. Addig ő, a hadnagy az udvarbíróval egyetemben maradjon a várban a

várát, mely feltételt elfogadtak, és maga Bárány Tokajban maradt fogságban kíséretének néhány előljárójával mindaddig, amíg a fent említett helyeket átadták és mindent teljesítettek. Látván azonban, hogy a távozók között több magas rangú és nemes ember is van, a császári felség nevében nekik szegezték a kérdést, hogy hajlandók-e a szolgálatába állni és erre vonatkozólag tisztes zálogot szolgáltatni, mely ajánlatot egyesek elfogadtak, mások nem, akikkel (akik nem akartak egyezkedni) esküt tetettek, miszerint a jövőben nem harcolnak az ellenség oldalán.

Mely eseményeknek mihelyt híre kelt az egész országban, nemcsak a környező területeken, hanem egész Erdélyben (mely igen elszomorodott és megindult nem csupán ennek a várnak az elvesztése, mely Magyarország kapuja, hanem a sok elveszített javak és kincsek miatt, mik ezen a vidéken voltak, melyet Magyarország földi paradicsomának is hívtak), a fejedelem olyannyira megrettent, hogy a Lengyelországba való menekülésre gondolt, és mivel nem tudta az embereit olyan gyorsan összeszedni, időt hagyott a császárnak arra, hogy minden korábban megszállt és elfoglalt helyet birtokba vegyen, és továbbiakat is megszerezzen, úgy mint a két említettet, valamint Erdődöt, Szerencset, sőt Szatmár városát is, mely ugyanazon folyó partján fekszik, mint Tokaj, Báthory György uraság,¹⁰¹ gazdag és befolyásos magyar-erdélyi nemes tulajdonát, aki mivel nem tudta védeni (mivel a jég beállt, és hirtelen lepték meg), gyorsan kimenekíttette ebből a városból az itt élő lakosokat, és elvittette velük azon ingóságait és javaikat, melyeket elbírtak, majd felgyújtatta a várost.¹⁰² Mivel azonban Schwedi Lázár majdnem éppen ekkor érkezett ide a seregével, nagy sietve eloltatta az említett tüzet, majd a várost két részre osztotta és választotta szét, a leggyengébb részeket lerombolva, a többit megerősítve.¹⁰³

Ilyen események után elküldte a fejedelem az említett Báthory György¹⁰⁴ uraságot Miksa császárhoz abból a célból, hogy béketárgyalásokat folytasson, és hogy feltartóztassa az említett császárt, míg a fentnevezett fejedelem összegyűjti erőit, és segítséget kap a törököktől. Elment tehát a császárhoz Bécs városába,¹⁰⁵ mely Szatmártól 80 német mérföld távolságra esik, oda, ahová a nagy török már küldött egy követet,¹⁰⁶ ugyanazzal a béketárgyalási ürüggyel, aki Törökországból még azelőtt távozott, hogy Miksa császár bármely területet elfoglalt vagy visszafoglalt volna a fejedelemtől. Továbbá a császárnak is volt egy követe¹⁰⁷ Törökországban, akit már visszaküldött a török (miután már teljesítette a küldetését, és ezektől nagy adományokat és ajándékokat kapott), engedélyt nyert arra, hogy visszatér-

császári felség további rendelkezéséig, amíg minden megtörténik.” In: További jelentés a tokaji belső várnak február 11. és 12-én megindított és kivívott teljes megvételeéről, Ungarische Akten. Allgemeine Akten; Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs (közli: Détszy: *A tokaji vár története*, 25.)

¹⁰¹ Értsd Báthory István.

¹⁰² „Onné elindittá népét Svender Lázár Szakmar alá. Ebben lón híre Báthori Istvánnak, és meggyűjtatá a városkörül való palánkot s mind megégető, és úgy jöve alá Váradra. A németek Szakmarba nagy könnyen beszállának.” Borsos Sebestyén Világnak lett irott krónikája, 22. Bethlen Farkas szerint nem volt gyűjtogatás: „Amikor a szatmári vár őrségül rendelt erdélyiek ezt meghallották, erejükben nem bízva azt a földig lerombolták és otthagyták. Távozásuk után Schwendi elfoglalta Szatmárt, és új vár építésébe fogott.” Bethlen: *Erdély története*, 246.

¹⁰³ Szatmár visszaszerzésének különös jelentősége volt. Pálffy: *Un penseur militaire*, 46.

¹⁰⁴ Értsd Báthory István.

¹⁰⁵ Malmidy nem említi külön azt az egyezményt, ami Báthory és Schwendi között jött létre Szatmárban.

¹⁰⁶ Scherer Márk, Hidájet aga. Vö. „Ita legationes sequutae Idibus Aprilis, et legatus turcicus Hidait aga, vir primarius, insigni comitiva Viennam venit; tertio post die ad caesarem introductus, salutatione praemissa, litteras pacem firmantes exhibet.” Forgach: *Rerum Hungaricum...* 283–284.

¹⁰⁷ Miksa Csáby Ákost és Csernovits Mihályt küldte a Portára.

jen urához, jelentse küldetése teljesítését; amikor pedig már igen előrehaladott az országban, akkor érkezett el a császár szerencsés győzelmének és nagy zsákmányának, valamint [a szultán] fiává fogadott alattvalójától, a fejedelemtől visszafoglalt nagyszámú helynek a híre Konstantinápolyba, ahonnan azonnal az említett követ után küldtek azzal a szándékkal, hogy tartóztassák fel és vezessék rabként vissza Konstantinápolyba.¹⁰⁸ Minderről Miksa császár értesülést szerezvén visszatartotta a törökök követét¹⁰⁹ Bécs városában, aki innen szeretett volna távozni, és egy embert engedett csak urához, a törökhöz, abból a célból, hogy bejelentse és tudtára adja, hogy sohasem engedi szabadon a követét (tekintve, hogy támadólag lépett fel), hacsak ő el nem engedi az övét.

Annál is inkább, mert mást sem, csak egy pogányt tudott tőle visszatartani, arra az esetre, ha nem őrzi meg a közte és elhunyt atyja, Ferdinánd közt létrejött békét, melynek fenntartásáért nemrégiben fizetett ki 3 évi hátralékot,¹¹⁰ azt a tartozást,¹¹¹ amit az említett Ferdinánd megígért neki. Amire a nevezett török azt felelte, hogy nem köteles és nem áll módjában szabadon engedni a követét,¹¹² sem pedig bármely békét fenntartani, hacsak előzőleg nem adják át az összes helyet és várat, melyet a fejedelemtől, fiává fogadott alattvalójától foglaltak el és vettek át, és akit mint fogadott fiát minden körülmények között és mindenki ellen meg akar védeni.

Ilyen események nyomán a fejedelem összegyűjtötte a hadseregét, olyan nagy számban, ahogy csak tudta, sőt több oláhot és tatárt is toborzott táborába, amiben a lengyel király segítette és támogatta a híresztelések szerint. A törökök pedig ismét összefogtak az említett fejedelemmel a budai, boszniai és temesvári pasa vezényletével, akik múlt év május havának végétől, 15-16 ezer fős lovassággal, némi gyalogsággal szálltak hadba és igyekeztek rajtaütni és körülfárni a császár táborát és visszaszerezni az említett helyeket.¹¹³ De Schwendi Lázár, az említett császáruresség hadvezére, kitalálva, hogy mi állt szándékukban, jelentős helyőrséget hagyott Szatmárban, ahol régóta állomásoztatta erősítését. Majd a kíséretének és hadseregének maradékával Tokajba¹¹⁴ ment a fent nevezett folyókat követve, melyeknek partján és medrében nagyon kényelmes helyet talált, hogy megerősödjön és védekezzen az ellenséggel szemben, miközben segítséget várt a császártól, és ahonnan könnyen tudta Szatmárt és Tokajt is védelmezni.

Az ellenség pedig, mikor megérkezett Szatmár közelébe, úgy határozott, hogy rohamot indít Tokajig, mely Szatmártól 10 német mérföldre¹¹⁵ található. Ezt pedig (a legjobb lova-

¹⁰⁸ Csábyt fogták le Konstantinápolyban.

¹⁰⁹ Scherer Márk, *Hidájet aga*.

¹¹⁰ A szerződéses egyenlőség csak a szerződő felek élete végéig voltak érvényben. Lásd: Fári Márton: *Nagy Szülejmán utolsó hadjárata és Erdély (1566)*

http://old.biztonsagpolitika.hu/documents/1277413357_fari_marton_nagy_szulejman_utolso_hadjarata_es_erdely_-_biztonsagpolitika.hu.pdf (letöltés: 2015. június 15.)

¹¹¹ Csak a tartozást, a hátralékot fizették be, de a következő évre esedékes „ajándékot” Hosszútóthy György nem vitte meg a szultánnak. Vö. „Istvánffy szerint Szülejmánt az ingerelte végül is a háborúra, hogy Bécsben sem a várak visszaadására nem született határozott döntés, s az adót sem fizették be. [...] időközben ugyanis esedékessé vált a következő évre is a tisztességes ajándék beszállítása.” Fári: *Nagy Szülejmán utolsó hadjárata*, 4.

¹¹² Csáby Ákost.

¹¹³ 1565. június–augusztusban János Zsigmond a pasákkal megerősödve már jelentős sikereket ért el: 40 napi ostrommal elfoglalták Erdődöt, majd Cseh és Nagybánya várát.

¹¹⁴ Tokaj központi katonai helyzetéből fakadóan folyamatosan a hadi események főszereplője volt.

¹¹⁵ Körülbelül 71 mérföld, 115 km.

gokból kiválasztott 4 ezres nagyságrendű lovassággal) Pütkösöd előtt nyolc nappal¹¹⁶ hajtották végre az ő legnagyobb szerencsétlenségükre és veszteségükre. Mivel az említett helyszínre való megérkezésük előtt a magyar huszárak kapitánya, Eger főkapitánya, Mágocsy Gáspár már úton volt, hogy segítséget hozzon 800 huszár kíséretében Schwendi Lázárnak, akik mikor váratlanul összetalálkoztak a törökökkel Tokaj előtt, lerohanták őket, nem is gondolván arra, hogy ilyen nagy számban vannak. Mivel szemtől szembe érkeztek, az elősereg beléjük futott, és olyan hadakozás kezdődött, melybe azon nyomban bekapcsolódott egy Raminger¹¹⁷ nevű német kapitány, akit Schwedi Lázár Tokajban hagyott parancsnok és helytartó gyanánt, bizonyos számú német lovassággal és gyalogsággal, és aki olyan mértékben segítette az említett Mágocsyt (akit csupán 200 német lovas és ugyanennyi gyalogos, mindannyian tüzérgyalogság kísért), hogy megfutamtították a törököket, miután megöltek vagy 700–800-at, és többet rabságba ejtettek. Mindazonáltal seregük tovább folytatta a Szatmár előtti hadműveleteket, és végül ezt is megostromolták. Látván azonban, miután többször visszaverték őket, hogy kevésbé boldogulnak, úgy döntöttek, hogy megostromolják Schwendi Lázár táborát, még mielőtt nagyobb segítséget kapna. Azonban ezután (jómagam távozáskor az országból, Németországba [Allemagne] vonulván vissza) körülbelül július 18-án hallottam, hogy az ellenség egy nap alatt háromszor próbálta meg a tábort és a császár hadseregét megtámadni, de mindannyiszor visszaverte őket a tüzéség, további muskétások és a német fegyveresek, végül pedig többük halála és fogságba ejtése után, végre győzelem várt rájuk.

Azonban a török és a fejedelem nem vesztette el kedvét, hanem egyre inkább megerősítették táborukat, mivel arra számítottak, hogy a császár nagyobb segítséget küld parancsnokának, Schwendi Lázárnak. Hiszen a távozással egy időben 2 ezer lovas mozgósított Csehországban, és további ezret Ausztriában. Ágost szász herceg¹¹⁸ 1500-at küldött hozzá, továbbá Richard herceg,¹¹⁹ a palotagróf¹²⁰ testvére ugyanennyit adományozott, valamint egy regiment gyalogság, mely az ausztriai Kremsben állomásozott, és továbbiak, akiket Németországból [Allemagne] mozgósítottak.

Magyar és török bajnívás, harckülönlegességek és haditechnikák¹²¹

Miközben a császár és a törökök tábora egymás közelében volt, naponta zajlottak párbajok, különleges csaták a törökök és a magyar huszárak között, akik lovakon csaptak össze, és hasonlatos fegyvereik voltak, úgymint a pajzs, a dárda, a buzogány, a szablya, és egy másik kardhosszúságú bot, mindaddig harcolva mindezekkel, hogy egyik vagy mindkettő holtan esett össze. A győztes magával vitte a legyőzött fejét és fegyvereit nagy ünnepélyességgel a táborába, minden akadályoztatás nélkül, sőt mindennek végrehajtásához mindkét részlől kijelölt emberek voltak, hogy ne történjen szabálytalanság semelyik részlől. Az összecsapások mindig kiegyenlítették voltak, úgy mint egy az egy ellen, kettő kettő ellen, több több ellen.

A magyar huszárak¹²² szinte semmiben sem különböznek a török lovasságtól, hacsak nem a fejdíszükben. Rövid kengyellel lovagolnak és körülbelül egy királyi lábnyi hosszúsá-

¹¹⁶ 1565. május 8-án.

¹¹⁷ Tokaj február 11-i eleste után Raminger Jakab német kapitány vette át Tokaj parancsnokságát.

¹¹⁸ Ágost szász választófejedelem (August von Sachsen) (1526–1586)

¹¹⁹ Reichard avagy Richárd (1521–1598), Simmern fejedelemség grófja

¹²⁰ III. Frigyes rajnai palotagróf (1515–1576)

¹²¹ Érdekes összevetést kínál Gabelmann Miklós hadtörténetíró munkájával: *Monomachia Hungaro Turcica*, 1588.

gú¹²³ sarkantyút hordanak, melyek kampósak a végüknél, és mikor egyszer megkérdeztem, hogy miért hordanak ilyen hosszú és kampós sarkantyút, azt felelték, hogy azért van, hogy az egyiket a másikba akasszák lovaik hasa alatt, amikor üldözi őket az ellenség, azért, hogy ne lehessen őket földre dönteni, amit én igen hasznosnak találtam, és valóban láttam is a törökök elleni több csatában. Pajzsot viselnek mellvért helyett, mely az egész testüket védi előlről. Némelyek azonban francia és olasz módra mellvértet alkalmaznak, és ezek nem hordanak pajzsot, ellenben puskával és további alkalmas fegyverrel vannak felszerelve. A törökök hasonlóan vannak felfegyverkezve, de semelyikük sem hasonlítható a német fegyvereseihez és lovasokhoz, mely ok folytán a törökök gyakran a németek mögé helyezik magukat mondván, hogy azok előre is és hátra is olyan jól tüzelnek, mint ők, és hamarosan Németország [Allemagne] szívében kell őket legyőzniük, ezzel is azt igazolván, hogy mennyire tartanak az említett fegyveresektől és lovasoktól, akik mind a mai napig sokkal alkalmasabb lovakat használnak, mint ők ezt tették idáig és jobban kiismerik az ellenségeik ravaszságait és hadicseleit. Főként Schwendi Lázár, vezérük és ebben a harcban irányítójuk, aki igen jól megfelel a magyaroknak.

A hajdúk¹²⁴ magyar gyalogos katonák, akik nem hordanak sem mellvértet, sem sisakot, csupán pajzsot és szablyát viselnek (kivéve a tüzérgyalogosok), és a bennük rejlő rendkívüli ügyesség, gyorsaság miatt a saját és a német lovasságot követik rendszerint a harcban, és a halottakat, legyőzötteket nagy szakértelemmel fosztják ki, továbbá ha valakire szemet vetnek, annak felhasítják a hasát, kiszedik a zsírját és ebből készítenek krémet sebeik gyógyításához, arra az esetre, ha megsebesülnek.

Báthory bebörtönzésének oka

Június első napján elfogták Báthory Györgynek,¹²⁵ a fejedelem császárhoz küldött követének leveleit és az ezeket kézbesítő két szolgálóját, akik már titokban majdnem visszatértek hazájukba, ahogy erről az udvar és az említett császár tábora értesült, nagy mennyiségű fegyvert is szállítmányozván, aminek okán az említett hónap hatodik napján¹²⁶ az említett császár az udvarára bízta a fent nevezett Báthory Györgyöt,¹²⁷ a fejedelem követét, megmutatta neki a leveleit, gonoszságának és árulásának bizonyítékát és tudtára adta, hogy az ő követsége csupán béketárgyalásokat kezdeményezett. És miután hevesen érveltek és tárgyaltak, szabadon bocsájtotta és este elküldte parancsnokát kíséretének embereivel, hogy tartsák rabságban ott, ahol Bécsbe érkezésekor lett elszállásolva, úgy, hogy környezetéből senki se tudjon vele beszélni, és ne tudjon járni-kelni a városban őrizet nélkül. A török követét is igen szigorúan őrizték, és az a hír járta, hogy ugyanígy jártak el a lengyel királyéval.¹²⁸

Fordította: GAUSZ ILDIKÓ

¹²² A magyar „huszár” elnevezést vették át a legtöbb nyelven, így franciául is „Hussard”, vagy mint itt „Houssar” alakban.

¹²³ Királyi láb: 31,26 cm.

¹²⁴ A franciában elterjedt „haïdouk” alak helyett a „heiduc”-ot használja Malmidy. A szó többeszámát pleonasztikus formában „haïdouks”-ként alkalmazza a francia nyelv.

¹²⁵ Értsd: Báthory István.

¹²⁶ Lásd: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*, 70.

¹²⁷ Értsd: Báthory István.

¹²⁸ A lengyel király, Zsigmond Ágost is elküldte Crazinczy Ferenc nevű követét Bécsbe, hogy János Zsigmond béketárgyalásait segítse. In: *Bártfai Szabó László: Ghymesí Forgách Ferencz 1535–1577*. Budapest, 1904. 56.